

JOSEF KRAJC

K PROBLEMATICE TEORIE VYUČOVÁNÍ RUSKÉMU JAZYKU

V posledním období se věnuje problematice teorie a praxe vyučování ruskému jazyku daleko větší pozornost než dříve. Není to jen proto, že teorie vyučování ruskému jazyku — nazývaná též metodikou nebo didaktikou jazyka — se stala uznávanou vědeckou disciplínou, ale především proto, že učitelé ruského jazyka i studenti rusistiky na filozofických a pedagogických fakultách nutně potřebují k odbornému lingvistickému a literárnímu vzdělání i důkladné znalosti pedagogické, didaktické a psychologické o tom, jak svému předmětu na školách učit. V neposlední řadě je tomu tak i proto, že převážná většina našich předních lingvistů pracuje na vysokých školách a jako učitelé se nutně musejí zabývat i pedagogickými otázkami vyučování.

Vědečtí a teoretičtí pracovníci z oblasti ruské lingvistiky a ruské a sovětské literatury se tedy nutně setkávají s celou řadou pedagogických problémů v přípravě učitelů ruského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách. Na obou těchto fakultách je dnes věnováno hodně místa teoretické i praktické přípravě budoucích učitelů ruského jazyka na jejich povolání na našich školách. Studenti rusistiky studují ve vyšších ročnících podrobnou teorii vyučování jazyku a procházejí přitom i dlouhodobou pedagogickou praxí na školách, kde se seznamují s praktickou činností učitele ve škole a kde se sami zapojují praktickými výstupy před žáky přímo do vyučování. Významnou úlohu v této praxi sehrává i semestrální praxe studentů v Sovětském svazu, která je ve třetím ročníku povinná pro všechny studenty rusistiky.

V souvislosti s přestavbou našeho školství a se zaváděním nové československé výchovně vzdělávací soustavy přechází i vyučování ruštině na našich školách na novou koncepci. Tato koncepce neznamena jen organizační změny ve vyučovacím procesu, ale je poznamenána hlubokou kvalitativní změnou náplně vyučování ruštině na základních i středních školách. Dochází k podstatné změně aplikace vyučovacích a výchovně vzdělávacích cílů. Všeobecně se klade důraz na osvojení poznatků a dovedností dříve nedoceňovaných. Patří sem především zvýraznění ústního projevu žáků na základě praktického uplatnění komunikativního principu ve vyučování, jakož i podtržení výchovného zaměření vyučování.

Domníváme se, že by bylo užitečné zmínit se v této souvislosti, ve velmi stručné podobě, o hlavních zásadách nového pojetí vyučování ruštině na našich školách. Toto pojetí lze tedy shrnout do těchto oblastí:

1. Důsledná realizace výchovně vzdělávacích cílů vyučování, která je dána především organickou a dialektickou jednotou cíle jazykového, poznávacího a výchovného.

Hlavním cílem vyučování je v současné době cíl komunikativní (jazykový), který má být naplňován v organické jednotě s cílem informativním (poznávacím) a cílem formativním (výchovným). Komunikativní cíl vyučování ruštině stanoví požadavek, aby žák dovedl používat ruského jazyka jako prostředku jazykové komunikace, na základě zvládnutí jazykových prostředků a řečových dovedností.

2. Zvýšený důraz na zvládnutí zvukové stránky ruského jazyka. Současné pojetí vyučování zvýrazňuje zvládnutí správné ruské výslovnosti. Vychází přitom nejen ze základního poznatku prvotnosti zvukové stránky jazyka před psanou, ale především z důležitosti a praktického významu osvojení si fonetické stránky jazyka k umožnění komunikace v cizím jazyce. Přitom se klade důraz na systematické rozvíjení ústního vyjadřování žáků a na poslech s porozuměním. Velký význam se v této oblasti vyučování přikládá používání technických prostředků.

3. Správné chápání vzájemného poměru mezi znalostí jazykových prostředků (výslovnosti, gramatiky, lexika a grafiky) a řečovými dovednostmi (ústním a písemným vyjadřováním, čtením a poslechem). Přes důraz na zvládnutí ústního projevu je nutný i harmonický rozvoj všech ostatních řečových dovedností.

4. Spojení zvládnutí jazykové teorie s řečovou praxí. Žáci si postupně osvojují teoretické poznatky ze všech oblastí jednotlivých jazykových prostředků, přitom však je nutné vést je k bezprostřednímu spojování těchto poznatků s praktickým uplatněním v řečové praxi. Znamená to především dodržování zásady uvědomělosti při seznamování žáků s novými jazykovými jevy, tj. uplatnění tzv. kognitivního principu, který spočívá v tom, že žák musí novému jevu rozumět, pochopit jeho funkci a teprve pak si jej může v řečové praxi osvojit. Předpokládá to především široké procvičování nových jazykových poznatků založené na dovedném střídání uvědomělosti a intuice a na spojování jazykové teorie s řečovou praxí.

5. Posilování motivace žáků ke studiu ruského jazyka, která spočívá mimo jiné i v přípravě žáků na praktické využívání znalostí jazyka v jejich dalším studiu i na uplatnění jazykových znalostí v praktickém životě a v práci.

6. Uplatnění principu komunikativnosti ve vyučování ruskému jazyku. O tomto principu se v teorii vyučování cizím jazykům již delší dobu hovoří a projevuje se snaha zaměřit se v metodách vyučování i v tvorbě nových učebnic především na to, aby se žáci naučili těm poznatkům a dovednostem, které jim umožní potřebnou komunikaci v cizím jazyce.

Současné pojetí principu komunikativnosti chápeme z jedné strany jako komunikativní zaměření výuky a učebnic, z druhé strany jako komunikativní aktivitu žáků ve vyučování. Znamená to v praxi vytyčení požadavku, aby si žáci osvojili ruský jazyk jako nástroj dorozumění a aby zvládnutím potřebných řečových dovedností získali prostředek jazykové komunikace

Přítom zaměřuje učitel svou činnost především na takové metodické postupy, které zvyšují aktivní účast žáků na vyučování a podporují jejich řečovou aktivitu. Učitel používá takového systému cvičení, který má výrazné komunikativní zaměření a vychází z konkrétních životních situací.

7. Používání takových metod a forem práce ve vyučování ruskému jazyku, které vedou k zintenzivnění vyučovacího a výchovného procesu a které podporují aktivitu žáků. Vedou je k uvědomělému zvládnutí poznatků a dovedností potřebných pro získání základních návyků v používání jazyka, tj. naučit se mluvit, číst, psát a rozumět mluvenému slovu. Přítom je kladen hlavní důraz na ústní projev jako na základní požadavek získání schopnosti komunikace v ruském jazyce.

8. Orientace práce učitele ruského jazyka ve školách na zájmovou činnost žáků, především na jejich aktivní činnost v ruských klubech. S tím souvisí i příprava žáků k organizovaným soutěžím v ruském jazyce. Mimotořídni a mimoškolní činnost žáků v oblasti ruského jazyka má pro získání potřebné motivace i pro výchovné zaměření vyučování zásadní význam.

9. Zvýraznění úlohy učitele ve vyučování ruskému jazyku. Úspěšnost realizace nového pojetí vyučování ruskému jazyku je podmíněna celkovou připraveností a odbornou i ideově politickou vyspělostí učitele. Proto se věnuje trvalá péče dalšímu zvyšování úrovně přípravy budoucích učitelů ruského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách, stejně jako se obrací pozornost na další vzdělávání a další odbornou a ideově politickou připravenost učitelů na školách.

10. Zvýraznění výchovného poslání vyučování ruskému jazyku. Na všech stupních vyučování ruštině na našich školách je věnována mimořádná a systematická pozornost plnění poznávacího a výchovného cíle ve vyučování. Právě v těchto oblastech má ruský jazyk jako vyučovací předmět na školách své nezastupitelné místo. Nejde jen o bližší poznání Sovětského svazu, sovětské skutečnosti a života sovětských lidí, ale jde především o širší výchovné poslání, které má pro výchovu naší mladé generace zásadní význam.

Vzhledem k tomu, že právě výchova naší mládeže je dnes v popředí zájmu všech pedagogů, bylo by vhodné se k této oblasti činnosti učitele ruského jazyka na školách vyjádřit poněkud podrobněji a konkrétněji.

Není náhodné, že právě v nové koncepci vyučování ruskému jazyku je kladen mimořádný důraz na výchovnou stránku vyučování a na výchovnou činnost učitele ruského jazyka. Také příprava budoucích učitelů ruského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách je zaměřena nejen na odbornou stránku jazyka a literatury, ale také na výchovné poslání vyučování. Toto zaměření vyučování na školách je realizací výchovně vzdělávacích cílů, které jsou zakotveny jak v učebních osnovách, tak ve všech závažných dokumentech týkajících se nové koncepce vyučování ruskému jazyku na našich školách.

Pro vyučování ruskému jazyku (na všech typech škol) má zásadní důležitost co nejpřesnější vytyčení výchovně vzdělávacích cílů. V každém vyučovacím procesu je toto stanovení cílů základním předpokladem úspěšného průběhu vyučování. Ve vyučování ruskému jazyku, jak jsme se o tom již zmínili, hovoříme obvykle o dialektické jednotě tří cílů: cíle komunika-

tivního, informativního a formativního. Tato kategorizace výchovně vzdělávacích cílů má pro průběh vyučování a pro jeho výsledky zásadní význam: veškerá činnost učitele ruského jazyka ve vyučování je zaměřena tak, aby si žáci osvojili praktickou znalost jazyka spojenou se schopností komunikovat v cizím jazyce (cíl komunikativní), aby přitom získali co nejvíce poznatků o Sovětském svazu a o sovětské skutečnosti (cíl informativní) a aby byli výchovně vedeni v duchu komunistické výchovy naší mládeže (cíl formativní).

Je tedy zákonité, že se v současné koncepci vyučování ruskému jazyku věnuje tolik místa a pozornosti výchovnému poslání vyučování a výchovné úloze učitele ruského jazyka. Již mezinárodní kongres MAPRJAL v Berlíně v roce 1979 byl zaměřen tematicky k úloze učitele ruského jazyka. A pro nás je jistě významné, že mezinárodní konference MAPRJAL v Brně v roce 1985 byla tematicky věnována právě výchovné úloze vyučování ruskému jazyku.

Výchovné poslání vyučování ruskému jazyku je v současném pojetí teorie vyučování ruskému jazyku chápáno daleko širěji než dříve. Především rozumíme dnes pod pojmem výchovy komplexní působení objektivních i subjektivních faktorů zaměřených k naplnění cílů komunistické výchovy naší mladé generace. Proto specifikujeme náplň výchovného cíle vyučování ruskému jazyku jako výchovu ve všech složkách komunistické výchovy, tj. jako výchovu rozumovou, etickou, estetickou, pracovní, politickou, fyzickou i polytechnickou.

Uvedenými složkami výchovy se ovšem dnes zabývají prakticky učitelé všech předmětů na našich školách. Ve vyučování ruskému jazyku jsou však vytvářeny některé příznivé podmínky pro intenzivní výchovné působení v některých specifických oblastech, jako je například výchova v duchu socialistického internacionalismu a socialistického vlastenectví.

V přípravě budoucích učitelů ruského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách je nutno věnovat této oblasti výchovy zvýšenou pozornost především proto, že absolventi rusistiky nejsou vždy právě na své výchovné působení na školách náležitě připraveni. Nedoceňují často výchovnou stránku svého učitelského působení, a teprve praxe je naučí zabývat se i teoretickými otázkami výchovy. Proto se věnuje této oblasti činnosti budoucích učitelů ruského jazyka trvalá pozornost v předmětu, který nese ne zcela vystihující název „Didaktika ruského jazyka“ a který připravuje studenty teoreticky i prakticky na náročnou pedagogickou a politickovýchovnou práci na školách.

Domníváme se, že by bylo užitečné, abychom uvedli alespoň několik základních poznatků z dlouhodobé přípravy budoucích učitelů ruského jazyka na výchovu mládeže v duchu socialistického internacionalismu a socialistického vlastenectví. Vedeme studenty především k tomu, aby pochopili neoddelitelnost dvou základních složek pedagogické činnosti učitele: vzdělávací a výchovné. Přitom je nutno, jako ve všech oblastech výchovně vzdělávací práce, i v internacionální a vlastenecké výchově vycházet z konkrétně stanovených učebně výchovných cílů. Tyto cíle lze ve stručnosti shrnout takto:

a) vést žáky k uvědomělému pochopení významu mezinárodní solidarity pracujících celého světa a ukázat jim sílu této solidarity, zejména v boji

za uchování míru ve světě. Přitom jim ukázat, jakou významnou úlohu zde plní Sovětský svaz;

b) upevňovat v žácích dobrý vztah k ruskému jazyku nejen jako k světovému jazyku, který má pro nás největší význam, ale také jako k jazyku našeho přítele a nejuvěrnějšího spojence;

c) vštípit žákům přátelský vztah k Sovětskému svazu a všem socialistickým zemím a vést je k tomu, aby měli dobrý a upřímný vztah k sovětskému lidu;

d) vychovávat žáky tak, aby chápali dialektickou jednotu mezi socialistickým internacionalismem a socialistickým patriotismem. Dokázat jim, že je přímá souvislost mezi dobrým vztahem k Sovětskému svazu a mezi láskou k socialistické vlasti. Zároveň vést žáky k dobrému vztahu jak k ruskému, tak i k mateřskému jazyku.

Studenty rusistiky filozofických a pedagogických fakult vychováváme k tomu, aby chápali ve své budoucí práci učitelů ruského jazyka internacionální a vlasteneckou výchovu jako součást celkové politickovýchovné činnosti učitele jak ve vyučování, tak i v mimoškolní činnosti. Vedeme je dále k tomu, aby se seznámili s prostředky a se základními metodami a formami praktické výchovné práce v této oblasti. Patří sem například využívání tematického výběru článků a textů v učebnicích i v časopisech a v sovětském tisku. Tyto texty jsou většinou záměrně sestavovány v cílech politické výchovy. Dále výchovně využíváme vhodných názorných a audiovizuálních pomůcek, práce se sovětskou literaturou i dopisování našich žáků se sovětskými. Výrazným způsobem jsou výchovně zaměřeny soutěže v ruském jazyce, ke kterým se žáci na školách připravují, jako například „Puškinův památník — Rossiana“, „Olympiáda v ruském jazyce“, „Co víš o zemi, kde zítra již znamená včera“. Jsou ještě i jiné formy školní i mimoškolní práce učitele ruského jazyka, kterých je možné využít pro politickovýchovnou činnost a pro výchovu žáků v duchu socialistického internacionalismu a patriotismu, jako například využití názorné agitace, práce ruských klubů, využití oslav významných výročí a památných dnů, stejně jako besed se sovětskými hosty nebo s představiteli Svazu československo-sovětského přátelství.

Ve výchovné činnosti učitele ruského jazyka je velmi důležitý přístup k žákům a motivování žáků ve studiu ruského jazyka. Vedeme studenty — budoucí učitele ruského jazyka — k uvědomělé aplikaci metodických zásad vyučování a didaktických principů. Přitom je pro vyučování ruštině mimořádně důležitá praktická aplikace didaktického principu, který obvykle nebývá uváděn v počtu didaktických principů a který zavedl do pedagogické literatury V. Jůva pod názvem princip emocionálnosti. Využívání a praktická aplikace tohoto principu je pro učitele ruského jazyka zvláště důležitá především proto, že probouzí v žácích během vyučování i citové prožitky a vytváří ve vyučování příznivou tvůrčí a pracovní atmosféru.

Již J. A. Komenský zdůrazňoval, že poznatky jsou v paměti pevněji fixovány, jsou-li přijímány více smysly. Přitom pedagogická zkušenost nám dokazuje, že nejtrvaleji jsou v paměti uchovávány ty poznatky, které jsou přijímány nejen sluchem a zrakem, ale také emocionálně, citově.

Aplikace principu emocionálnosti ve vyučování ruskému jazyku má dvě stránky:

1. Předpokládá emocionální přístup učitele ke všem praktickým problémům vyučování. Vyžaduje uvědomělý a upřímný vztah učitele ruského jazyka k Sovětskému svazu, jeho vnitřní přesvědčení o spravedlivosti socialistického zřízení a o správnosti sovětské mírové politiky, jakož i vřelý vztah k sovětským lidem. U učitele ruského jazyka je s tím spojena i přímá angažovanost a aktivní politická a veřejná činnost. Žáci totiž vždy bezpečně poznají, zda je učitel o poznacích, které jim předává, sám přesvědčen a zda plynou z jeho upřímného vztahu k Sovětskému svazu a socialismu.

2. Vedení žáků k upřímnému citovému vztahu k ruskému jazyku a k sovětskému lidu. Tento dlouhodobý výchovný proces předpokládá cílevědomé působení na cit žáků. Učitel může vypěstovat v žácích vědomí, že náš vztah k Sovětskému svazu a k sovětským lidem není dán jen rozumovou úvahou o úloze Sovětského svazu v našem životě a v mezinárodní politice, ale i citovým poutem k nejbližším přátelům. A právě učitel ruského jazyka má nejpríznivější podmínky k tomu, aby tento citový vztah k Sovětskému svazu a k ruskému jazyku v naší mládeži vytvářel a prohluboval.

Pokud se nám tedy podaří vypěstovat ve studentech rusistiky na pedagogických a filozofických fakultách upřímný a dobrý vztah k ruskému jazyku, zájem o jeho studium a vzbudit v nich přátelský vztah k Sovětskému svazu a k sovětským lidem, dáme jim spolehlivý základ pro jejich budoucí výchovnou práci ve školách i pro odpovědné plnění poslání socialistického učitele.

LITERATURA

CÍCHA, V.—ČÁRA, V.—PURM, R.: Další rozvoj vyučování ruštině na základní škole. Praha 1979.

CÍCHA, V. a kol.: Metodika ruského jazyka. Praha 1982.

JŮVA, V.: Základy pedagogiky. Praha 1972.

KRAJC, J.: Úloha učitele ruštiny na našich školách. In: Studie rusistické II. Brno 1980.

К ВОПРОСАМ ТЕОРИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Статья указывает на единство теории и практики обучения русскому языку и подчеркивает то обстоятельство, что хорошая работа учителя русского языка в школе обусловлена глубоким знанием языка и всех специальных лингвистических и литературных дисциплин. Однако большинство наших выдающихся ученых-лингвистов работает учителями в вузах, и следовательно должны заниматься теоретическими и практическими вопросами обучения русскому языку.

В связи с перестройкой системы обучения в чехословацких школах произошло коренное качественное изменение содержания обучения русскому языку. В сжатом виде автор приводит суть новой концепции обучения русскому языку и подчеркивает два основных направления обучения: коммуникативный принцип обучения и воспитательную роль обучения русскому языку.

На основе разработки целей обучения русскому языку в чехословацких школах автор определяет роль воспитательной цели обучения. Он приводит некоторые формы и методы работы учителя в области воспитания учеников в духе социалистического интернационализма и социалистического патриотизма. Подчеркивается значение основных дидактических принципов, без применения которых нельзя достичь поставленных воспитательных целей обучения русскому языку в школах. К числу этих принципов автор добавляет принцип эмоциональности, который предполагает эмоциональный подход учителя к обучению и эмоциональное восприятие новых знаний учащимися.

В заключение автор показывает, что только систематической и целенаправленной деятельностью может учитель русского языка успешно достичь выполнения задачи учителя социалистической школы.